

MARIUSZ CZEPCZYŃSKI

Uniwersytet Gdański

**PRZESTRZEŃ PUBLICZNA JAKO FORMA
REPREZENTACJI SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH.
MIĘDZY HIBERNACJĄ A ANIMACJĄ
CENTRÓW MAŁYCH MIAST WOJ. POMORSKIEGO**

Abstract: Public Space as a Representation of Local Societies. Between Hibernation and Animation of Small Towns Centres of Pomorskie Voivodship. Contemporary European urban spaces endure several alterations, seldom studied in small and medium sized towns. One of the typical processes of many post-socialist towns in Central and Eastern Europe is decrease and dereliction of the public, while growing regard on the private and *quasi*-public spaces. Public space, especially centrally located, can be interpreted as a vital public good, which is aimed to facilitate and enhance local society. The public space of a small town centre usually very clearly represents social, cultural and economic relations of place and time, and becomes unique icon and representation of relation of power. After Poland joined the UE in 2004, thousands of local communes have applied, often successfully, for structural funds to renovate, transform and revitalise its town centres. Many of the municipalities have tried to copy exclusive metropolitan ‘urban salons’, with fancy fountains and more or less exotic bushes. Many of those places, contrary to the expectations, do not enhance lively, every day, busy places, but have become somehow derelict and hardly used representative official urban parlours. Activity, often based on car park or small farmers market, has been replaced by hibernation, to ‘save’ and protect costly investments, occasionally awakened by official festivities and celebrations.

**1. Przestrzeń publiczna jako kwintesencja
i reprezentacja miejskości**

Przestrzeń publiczna wydaje się być najważniejszym, a być może podstawowym czynnikiem świadczącym o miejskości miejsca. Według starej, rzymskiej definicji, *miasto* to taka konstelacja budynków i przestrzeni między nimi, która umożliwia mieszkańcom prowadzenie ‘miejskiego’ stylu życia (Bielecki 1996). Miasto nie istnieje bez wspólnych, publicznych przestrzeni miejskich – to one nadają mu

charakter, to tam doświadczamy ‘miejskości’, to tam spotykamy ‘obcego’ i negocjujemy relacje społeczne i kulturowe, to tam zachodzą podstawowe interakcje społeczne i *par excellance* miastotwórcze. Teren bez używanych, wielopoziomowych, aktywnych przestrzeni publicznych pozostaje co najwyżej osiedlem, może osadą. Miasto i jego przestrzeń mogą być zatem rozpatrywane jako styl życia, a także określona, społeczna i interakcyjna wizja rozwoju.

Przestrzeń ta tworzona jest przez różnych aktorów przestrzeni publicznej, z których do najważniejszych można zaliczyć polityków czy decydentów, którzy podejmują decyzje kierunkowe i ogólne; architektów i planistów, często roszczących sobie prawa do bycia demiurgami przestrzeni, którzy nadają kształt przestrzeni oraz mieszkańcy miasta, przyjezdni, turyści, jego użytkownicy, którzy tę przestrzeń wypełniają, tworzą w niej relacje oraz nieustannie interpretują i odczytują. Przestrzeń ta jest ukształtowana przez ciąg wydarzeń historycznych, przy czym współdziałanie różnych grup aktorów jest zawsze uwarunkowane przeszłością. Urbanistyka odzwierciedla wszystkie podstawowe różnicowania społeczności, jednocześnie struktura i funkcjonowanie społeczeństwa podlega wpływom aktualnej zabudowy miasta. Przestrzeń miejską tworzą dwa autonomiczne, ale organicznie powiązane i współdziałające na zasadzie sprzężeń zwrotnych podsystemy:

- urbanistyczny, złożony z materialnych, antropogenicznych i naturalnych elementów miasta, które składają się na jego strukturę przestrzenną,
- społeczny, będący zbiorowością użytkowników miasta, ich opinii i znaczeń, których podstawową strukturę tworzą jego mieszkańcy.

Podsystem urbanistyczny zmienia się z reguły wolniej niż społeczny, ‘zostaje w tyle’, odzwierciedlając potrzeby społeczne formułowane wczoraj (Wallis 1977, s. 80). Żyjemy więc zazwyczaj we ‘wczorajskich przestrzeniach’, reprezentujących ‘wczorajsze’ potrzeby i ‘wczorajszych’ aktorów. Przestrzeń miejska, a zwłaszcza centra miast są specyficzną przestrzenią społeczną i urbanistyczną, którą można określić jako przestrzeń dialogowaną, tworzoną przez nieustanną interakcję między formami, funkcjami, ich znaczeniami oraz odbiorcami. Pozostaje ona nie tylko ‘plastycznie widoczna’ w przestrzeni, ale także ‘narracyjnie widoczna’ w czasie (Bakhtin, za Folch-Serrra 1990). Przestrzeń pośredniczy, zarówno symbolicznie, jak i materialnie, między społeczno-przestrzennym różnicowaniem kapitału rządzącego się prawami wolnego rynku oraz społeczną homogenicznością rynku pracy (Zukin 1993). Przestrzeń miast jest szczególnego rodzaju symbolem, częścią kultury zarazem i najbardziej chyba widocznym jej transmitterem, wyrażającym hierarchie wartości, sposoby myślenia i doświadczenia dominującej grupy społecznej.

Zarządzanie przestrzenią publiczną jest jednym z priorytetowych zadań decydentów lokalnych, przy czym przestrzenie centralne, ze względu na ich położenie i znaczenie, są często ‘oczkiem w głowie’ miejscowych włodarzy. Przestrzeń i krajobraz centrów miast reprezentują stosunki społeczne i kulturowe w danym miejscu i czasie, stając się swoistą ikoną i reprezentacją władzy. Przestrzeń miejska, jako

produkt wartości, znaczeń i symboli dominujących w danej grupie społecznej, odzwierciedla aspiracje władzy, jak również chwalebny i tragiczny historię, a także możliwości, marzenia, ograniczenia i obawy, oraz poziom edukacji estetycznej, wykształcenie czy szeroko rozumiane horyzonty i wzorce kulturowe zapisane w systemie symboli i znaków (Czepczyński 2008). Komunikaty kodowane w przestrzeni są zazwyczaj bardzo czytelne dla większości odbiorców, dlatego siła przekazu jest szczególnie intensywna. Kształt przestrzeni miejskiej w dużej mierze reprezentuje stosunki społeczne i kulturowe w danym miejscu i czasie, przez co szczególnie istotne pozostaje wyjaśnienie krajobrazu jako ikony i reprezentacji władzy oraz chwalebnej czy tragicznej historii, zapisanych w przestrzennie uwarunkowanym systemie symboli i znaków. Reprezentuje on i symbolizuje układ i strukturę władzy, z której się wywodzi, a także przekazuje i komunikuje poglądy dominującej grupy społecznej pozostałym grupom (Robertson, Richards; 2003 Zukin 1993).

Przestrzeń ma znaczenie zarówno ze względu na swoją wartość użytkową i wymiarną, ale także dlatego, że odzwierciedla wartości o charakterze kulturowym i symbolicznym. Znaczenie form przestrzennych uwarunkowane jest kapitałem kulturowym nadającym jej znaczenia ludzi, sposobu dekodowania tych znaczeń przez poszczególne grupy odbiorców oraz od wielu zewnętrznych uwarunkowań, w tym przyrodniczych, gospodarczych, politycznych, religijnych i innych (Norberg-Schulz 1971). Materialna forma miasta i morfologiczne przejawy urbanizacji powstają jako efekt obiektywizacji systemów wartości i współpracy między członkami społeczeństw. Istniejącym układom przyrodniczym i urbanistycznym nadawane są znaczenia, określające sposób działania wobec nich i w ich obrębie. Znaczenia te są wypracowywane nieustannie w procesie nieprzerwanej interakcji między kreatorami przestrzeni miejskiej i jej odbiorcami (Hall 2002). Codzienne, zwyczajne kształty i funkcje przestrzeni są wykorzystywane do (re)konstruowania kultury i tożsamości lokalnej. Miejsca, będące ogniskową przestrzeni publicznych są swoistą kompozycją czy palimpsestem, reprezentującym relacje władzy i wydarzenia historyczne, ambicje, marzenia i obawy, wyrażane przez system znaków zapisanych na wielu poziomach, w tym w architekturze, funkcji, znaczeniu, także w aspektach estetycznych, etycznych, politycznych, finansowych, prawnych, infrastrukturalnych, kulturowych i społecznych.

Przestrzeń może być rozpatrywana zarówno jako system komunikacji władzy, reprezentacja sposobu myślenia, zwizualizowana projekcja ambicji i oczekiwań społeczeństwa. Według Lefebvre'a (1991) tak definiowana przestrzeń jest wynikiem nałożenia konceptualizowanych reprezentacji przestrzeni, będących ideologicznym produktem profesjonalistów, osadzającym władzę i wiedzę oraz przestrzeni reprezentacyjnej codziennych doświadczeń, gdzie następuje symboliczne wykorzystanie obiektów. Przez praktyki przestrzenne znaczenie reprezentacji jest odszyfrowywane przez grupy użytkowników oraz powiązane ze szlakami i sieciami ich interakcji przestrzennych (Czepczyński 2010).

Szczególą rolę w tych interpretacjach odgrywają centra miast i przestrzenie publiczne, które ze względu na swoją rangę i funkcje stają się materialnymi i niematerialnymi reprezentacjami lokalnych społeczności. Centra miast, w szczególności małych, monocentrycznych, wydają się dużo bardziej czytelnie reprezentować lokalne struktury władzy, historię i wizje przyszłości niż inne komunikaty władzy. Na centralnych placach czy ulicach, jak w soczewce, koncentruje się istota życia społecznego, gospodarczego i kulturowego miasta. Centrum miasta pełni różnorakie funkcje i ta różnorodność na sobie stanowi o sile centralnego placu czy ulicy. Dodatkowo, w małym mieście, ze względu na jego skalę, mamy do czynienia z pojedynczymi, ważnymi przestrzeniami publicznymi. Centralny plac miasta może być utożsamiany z różnymi historycznymi pojęciami, wskazującymi na dominację określonej, historycznej funkcji centralnej czy miastotwórczej:

- *Agora*, czyli przestrzeń politycznych dysput i manifestacji.
- *Piazza*, pełniąca funkcje miejsca spotkań mieszkańców i przybyszy, wymiany informacji czy życia kulturalnego.
- *Rynek*, będący tradycyjnym miejscem wymiany handlowej, targowisko i centrum handlu, będące dla większości miast podstawowym czynnikiem lokalizacji.
- *Ulica*, zdominowana przez funkcje transportowe, ale także węzeł i komunikacyjne centrum miasta.
- *Salon*, pełniący przed wszystkim funkcje reprezentacyjne: miejsce, gdzie lokalne społeczności wizualizują swoje wyobrażenia i potrzeby miejskości.

2. Przestrzeń publiczna jako dobro wspólne

Przestrzeń publiczna jest swoistym dobrem wspólnym, które wpływa w istotny sposób na jakość życia uczestników wspólnoty. Przestrzeń ta ma znaczenie zarówno ze względu na swoją wartość użytkową i wymiarną, ale także dlatego, że odzwierciedla wartości o charakterze kulturowym i symbolicznym. Znaczenie form przestrzennych uzależnione jest od kapitału kulturowego nadających jej znaczenia ludzi, sposobu dekodowania tych znaczeń przez poszczególne grupy odbiorców oraz od wielu zewnętrznych uwarunkowań, w tym przyrodniczych, gospodarczych, politycznych, religijnych i innych. Forma i funkcja przestrzeni publicznych jest efektem obiektywizacji systemów wartości i współpracy między członkami społeczeństw (Czepczyński 2004), zaś sama przestrzeń tworzy prawdziwie wspólne, społeczne dobro.

Ogólne pojęcie *dobra wspólnego* jest różnie i często niejednoznacznie definiowane, ale zawsze odnosi się do czegoś innego niż dobro konkretnych jednostek; nie jest także tożsame z sumą indywidualnych dóbr. Powinno być ponadindywidualne i ponadjednostkowe – mieć wymiar zbiorowy (Majcherek 2011). Pojęcie *publiczny* wywodzi się z łacińskiego *populus* lub *poplicus* i odnosi się do zbiorowości ludzkiej w kontekście wspólnych interesów. Jest to zatem wszystko to, co dotyczy ogółu lu-

dzi, służy ogółowi, jest przeznaczone i dostępne dla wszystkich (*Słownik...* 1979). Należy przy tym pamiętać, że coś, co nie jest prywatne, nie oznacza, że od razu staje się publiczne. Nie każdy nieogrodzony kawałek trawnika, którego właścicielem jest samorząd, staje się automatycznie publicznym. Żeby stał się publicznym, musi służyć wszystkim, lub przynajmniej dużej grupie społecznej i być dostępny dla wszystkich (*Przestrzeń...* 2009).

Przez *dobra publiczne* należy rozumieć tylko te, które z przyczyn naturalnych, wynikających z ich cech fizycznych mogą służyć zbiorowości lokalnej lub całemu społeczeństwu. Dobra te są konsumowane egalitarnie przez wszystkich członków danej zbiorowości. Najczęściej stosowanymi kryteriami decydującymi o tym, czy dobro ma charakter publiczny, czy prywatny, są:

- Kryterium użyteczności (społeczne) – według niego występuje zasadnicza różnica między korzyściami, które daje dobro prywatne a korzyściami osiąganymi z dóbr publicznych. Korzyści z dobra prywatnego ograniczają się najczęściej do jednej osoby i jeśli ona używa dobra prywatnego, to jest ono niedostępne dla innych osób. W dostępie do dóbr prywatnych występuje zjawisko rywalizacji między użytkownikami danego dobra. W przypadku dóbr publicznych rywalizacja nie istnieje, bo korzystanie z danego dobra umożliwia korzystanie z niego także innym.
- Kryterium odpłatności (ekonomiczne) – o charakterze dobra decyduje źródło odpłatności. Dobrami publicznymi są te dobra, w tym towary, usługi, które są finansowane przez fundusze publiczne, takie jak budżet państwa, samorządu czy inne. Dobra publiczne tworzą konsumpcję zbiorową społeczeństwa, która jest finansowana z funduszy publicznych. Są one dostarczane do odbiorców bezpłatnie lub za częściową odpłatnością.

Według Samuelsona (1954) dobra publiczne mają następujące cechy: pełnią funkcję użyteczności dla poszczególnych osób, nikt nie jest wyłączany z korzyści wynikających z ich użytkowania, mogą być użytkowane przez bardzo wiele podmiotów oraz powiększenie się liczby użytkowników nie eliminuje możliwości korzystania z danego dobra przez wszystkich użytkowników. Jedno z najważniejszych założeń omawianej teorii głosi niesprawność rynku w dziedzinie sektora publicznego, implikując podział towarów na prywatne i publiczne. Dobra prywatne podlegają regule wykluczenia, czyli wyłącznej i całkowitej konsumpcji przez osobę, która je nabyła. Ponadto, są to dobra ograniczone – klienci rywalizują o nie, gdyż dostępna podaż jest mniejsza od zgłaszanego popytu. Tymczasem dobra publiczne nie stosują się do zasady wykluczenia, podobnie jak nie występuje współzawodnictwo o możliwość ich konsumpcji. Potencjalnie mogą one być użytkowane przez wszystkich zainteresowanych (Wesołowska 2004).

Efekty zewnętrzne dóbr rynkowych powodują, że określone towary i usługi nie są wykorzystywane tylko przez nabywców, którzy dokonali ich zakupu, ale także przez pozostałych konsumentów, stanowiąc dla nich korzyść lub też niekorzyść. Efekty zewnętrzne mają więc znaczenie zarówno dodatnie, jak i ujemne, zależnie od oko-

liczności. Kolejną kategorią są dobra merytoryczne – pożądane przez społeczeństwo i wytwarzane we wspólnym interesie jego członków. Te wartościowe i zasadnicze dobra merytoryczne uruchamiają skomplikowane procesy redystrybucji (Wesołowska 2004, s. 59-60). Dobro publiczne to takie, które będąc konsumowane przez jedną osobę może być jednocześnie konsumowane przez innych ludzi, oznacza to, że jego konsumpcja nie ma charakteru rywalizacyjnego oraz nikt nie może być z tej konsumpcji wykluczony. Teoria dóbr publicznych, w swym standardowym sformułowaniu jest teorią normatywną – podmioty publiczne powinny wytwarzać pewne dobra jako dobra publiczne, gdyż ich rynkowa alokacja jest niemożliwa. Lokalne dobro publiczne, to takie, które wytwarzane jest na szczeblu lokalnym, pełni funkcję użyteczności dla społeczności lokalnej i nikt z tej społeczności nie może być wyłączony z jego użytkowania. Oznacza to, że lokalne dobro publiczne musi służyć społeczności lokalnej i zaspokajać jej potrzeby. Może też być użytkowane przez wiele podmiotów.

Przestrzeń publiczna jest przykładem lokalnego dobra publicznego, o charakterze dóbr merytorycznych. Przestrzeń publiczna służy ogółowi, jest przeznaczona i dostępna dla wszystkich. Jest to obszar o szczególnym znaczeniu dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców, poprawy jakości ich życia i sprzyjający nawiązywaniu kontaktów społecznych ze względu na jego położenie oraz cechy funkcjonalno-przestrzenne, a także, choć nie jest to warunek *sine qua non*, określony w *studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy*. Przestrzeń publiczna jest zatem dobrem wspólnym, służącym społeczności lokalnej, wykorzystywanym egalitarnie przez ogół obywateli, skąd nikt nie jest wykluczony, finansowane przez fundusze publiczne oraz udostępniane nieodpłatnie.

Wzrost konsumpcji indywidualnej poszczególnych uczestników wspólnoty, w tym zapotrzebowania i konsumpcji przestrzeni, nie zaspokoi w pełni ich potrzeb, bo może prowadzić do powstawania coraz bogatszych enklaw prywatnego dostatku zanurzonych w zaniedbanej, nieuporządkowanej i niebezpiecznej przestrzeni wspólnej. Można nie mieć dużo pieniędzy, aby z przyjemnością korzystać z dobrze utrzymanych dróg, przyjaznych i zachęcających do spotkań palców miejskich, wypielegnowanych alejek parkowych. Nawet niezbyt zamożny obywatel korzysta, wraz z innymi mieszkańcami miasta, często niezależnie od statusu materialnego, z zasobów dobra wspólnego (Majcherek 2011). Wszystkie miasta o najwyższej jakości życia, jak Wiedeń, Zurich, Monachium czy Genewa (Mercer's 2011), cechują się wysoką jakością przestrzeni publicznych, które wydają się ważniejsze niż inne składowe miasta.

3. Przestrzeń publiczna i jej prawne regulacje w Polsce w dobie transformacji

W ciągu minionych 20 lat pomnażanie prywatnych zasobów i indywidualnego bogactwa następowało w Polsce znacznie szybciej niż rozwój publicznej infra-

struktury i zasobów zbiorowych, a ekspansja sektora prywatnego była imponująca w porównaniu z marazmem tego publicznego. Nie da się zaprzeczyć zróżnicowaniu postaw i zachowań zwykłych Polaków wobec tego, co własne (prywatne) i tego, co publiczne (wspólne). Brak poszanowania dla publicznej przestrzeni i własności wspólnej jest rysem charakterystycznym wielu posttotalitarnych stylów życia i kultur codziennego (Hristova *et al.* 2008). Państwo przy tym może takie antywspólnotowe postawy i zachowania zwalczać lub modyfikować, a nawet doktrynalnie przeciwstawić się prywatnie i egoizmowi, które znajdują w nich wyraz (Majcherek 2011). Przemiany przestrzeni publicznych i zagrożenia wynikające z postępującej prywatyzacji są powszechnym problemem w wielu krajach Europy, zwłaszcza Europy Środkowej i Wschodniej (por. Hristova *et al.* 2008).

Mając świadomość zagrożeń stających przed przestrzenią publiczną podjęto próby administracyjnych regulacji, mających na celu ochronę i kształtowanie przestrzeni publicznych w krajach postsocjalistycznych, w tym w Polsce. Regulacje prawne tylko w bardzo ograniczonym stopniu mogą wpływać na kształt przestrzeni publicznej, przy czym prawo *de facto* ogranicza się jedynie do urbanistycznych aspektów przestrzeni. *Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* Art. 2 ust. 6 definiuje *obszar przestrzeni publicznej* jako obszar o szczególnym znaczeniu dla zaspokojenia potrzeb mieszkańców, poprawy jakości ich życia i sprzyjający nawiązywaniu kontaktów społecznych ze względu na jego położenie oraz cechy funkcjonalno-przestrzenne, określony w *studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy* (Buczek 2011). Ustawodawca zdefiniował pojęcie przestrzeni publicznej i przypisał jej istotne znaczenie. W *studium* określa się w szczególności obszary, dla których obowiązkowe jest sporządzenie *miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego* na podstawie przepisów odrębnych, w tym obszary przestrzeni publicznej.

Przepisy te niestety są dość powszechnie pomijane, z wykorzystaniem luk prawnych. Studia gminne sporządzane na podstawie *Ustawy o zagospodarowaniu przestrzennym z 1994 r.*, która nie zawierała takich wymagań, nie są aktualizowane, zaś bardzo wiele studiów gminnych sporządzonych od 2003 r. wcale nie wyznacza obszarów przestrzeni publicznej lub wyznacza ich bardzo niewiele i często w nieatrakcyjnych dla działalności komercyjnych lokalizacjach (Buczek 2011). Faktyczne obszary przestrzeni publicznej to zwykle rejony bardzo atrakcyjne i pozostające w centrum zainteresowania inwestorów nieruchomościowych, można więc założyć, że są one celowo nie poddawane obligatoryjnej procedurze planistycznej, umożliwiającej wszystkim zainteresowanym partycypowanie w ich kształtowaniu. Są natomiast nazbyt często kształtowane i przekształcane za pomocą arbitralnych decyzji administracyjnych, czyli decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu. Liczne ekspertyzy prawne interpretują przepis art. 10 ust. 2 pkt 8 *Ustawy*, jako faktycznie nie wywołujący obowiązku sporządzania planów miejscowych dla obszarów przestrzeni publicznych (*ibidem*).

Spotykane patologiczne praktyki gospodarowania przestrzenią, w tym wydawanie decyzji o warunkach zabudowy w granicach obszarów przestrzeni publicznej, są zasadniczo sprzeczne z intencjami ustawodawcy i przywołanymi przepisami, które nadają przestrzeni publicznej wysoką rangę w sferze planowania przestrzennego. Praktyki te są krytycznie postrzegane przez część środowiska urbanistycznego. Reakcją na nie jest Karta Przestrzeni Publicznej przyjęta przez III Kongres Urbanistyki Polskiej w Poznaniu 4-5.09.2009 r. (*Karta...* 2002). Karta jest wyrazem troski o przestrzeń publiczną jako o dobro wspólne. Wskazuje na zagrożenia, jakie wynikają z braku dbałości o otaczającą nas przestrzeń oraz wytycza pożądane kierunki zmian w zachowaniach społecznych i przepisach prawa w tym zakresie. *Przestrzeń publiczna* jest definiowana w Karcie w kategoriach społeczno-ekonomicznych i rozumiana przez jej autorów jako dobro wspólnie użytkowane, celowo kształtowane przez człowieka, zgodnie ze społecznymi zasadami i wartościami – służące zaspokojeniu potrzeb społeczności lokalnych i ponadlokalnych. O publicznym charakterze przestrzeni decyduje zbiorowy sposób jej użytkowania. Przestrzeń publiczna jest dobrem mającym nie tylko specyficzne cechy użytkowe, ale jest miejscem transmisji różnych produktów materialnych i niematerialnych zaspokajających różnorodne potrzeby. Z tego względu jest dobrem i zasobem o strategicznym znaczeniu dla społeczności lokalnych.

Obowiązki państwa i jego władz publicznych, także w odniesieniu do przestrzeni publicznej, polegają na przeprowadzaniu działań legislacyjnych, planistycznych i organizacyjnych przy wsparciu politycznym, instytucjonalnym i finansowym. Działania te muszą gwarantować rozwój partycypacji społecznej w planowaniu społeczno-gospodarczym i przestrzennym oraz procesach decyzyjnych (*governance*) przez: udostępnianie społeczeństwu informacji, uczynienie praw gospodarki przestrzennej, zintegrowane planowanie przestrzenne, społeczno-gospodarcze i inwestycyjne (*ibidem*).

4. Kierunki przemian centrów małych miast w woj. pomorskim

Przestrzeń publiczna odgrywa ważną rolę w życiu i strukturze każdego miasta, lecz szczególnie ważne funkcje pełni w małych miastach, gdzie podaż przestrzeni jest ograniczona, zaś presja lokalnych decydentów często znaczna, przy nierzadko ograniczonej świadomości obywatelskiej mieszkańców. Przestrzenie te są zatem często wynikiem decyzji i gustów pojedynczych osób – wójtów, burmistrzów, proboszczów czy biznesmenów, odzwierciedlając ich gusta czy marzenia. Współczesne procesy przemian przestrzeni publicznych małych miast wynikają zarówno z aspiracji i ambicji lokalnych społeczności i władz, a także z możliwości ekonomicznych samorządów i mieszkańców. Atrakcyjna przestrzeń publiczna może być przy tym rozumiana

jako element wzrostu atrakcyjności miasta oraz jego wizerunku i przyczynkiem do podstawowego problemu większości peryferyjnie położonych miasteczek w woj. pomorskim – powstrzymania negatywnych trendów migracyjnych.

Procesy przemian przestrzeni publicznych małych miast, nie tylko w woj. pomorskim, ale i w innych regionach Polski, uległy ostatnio wyraźnemu przyspieszeniu. Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. wiele samorządów lokalnych występowało, często z sukcesem, o środki przeznaczone na rewitalizację centrów miejskich. Warunki technologiczne i organizacyjne, często bardzo szczodrego, dofinansowania prac poprawiających jakość przestrzeni publicznych w małych miastach, wpłynęły w pośredni sposób na kształtowanie form przestrzennych w miastach, skupiając się przede wszystkim na tych, które są akceptowalne i możliwe do finansowania przez Fundusze Strukturalne lub inne unijne środki. W ostatnich kilku latach nastąpiła masowa wręcz rewitalizacja rynków czy centralnych placów lub skwerów, głównie za pomocą granitu, kostki Brauna i fontanny.

Punktem wyjścia przekształcanych urbanistycznie i społecznie przestrzeni publicznych były zazwyczaj historyczne rynki miast, ze względu na to, że zdecydowana większość małych miast Pomorza powstała w średniowieczu. Przestrzenie te w okresie PRL były okazjonalnie wykorzystywane jako polityczne agory, zazwyczaj w czasie manifestacji 1 Maja oraz innych, sporadycznych okazji politycznych. Przez pozostały czas praktycznie nie pełniły funkcji publicznych, będąc zazwyczaj tylko głównym skrzyżowaniem dróg, mniej lub bardziej zaniedbanym i przerośniętym parkiem (jak w Brusach czy Dzierzgoniu), placem parkingowym (w Miastku, Sztumie, Gniewie, Skarszewach) lub połączeniem obu powyższych funkcji (w Bytowie czy Nowym Stawie).

Wiele z lokalnych samorządów Pomorza, będąc praktycznie w każdym przypadku animatorem i inicjatorem przemian przestrzeni publicznych, czerpie wzorce z doświadczeń dużych miast, przede wszystkim Gdańska, Sopotu oraz Gdyni, chcą się do nich upodobnić, wierząc że kopiując w mniejszej skali odnoszące sukcesy rozwiązania, uda się im własne, zapomniane często przestrzenie ożywić i uspołecnić. Istnieje też raczej powszechna opinia, że zrewitalizowane centra przyciągną inwestorów i nowych mieszkańców, ograniczając lub powstrzymując negatywne procesy społeczne i gospodarcze. Współcześnie można wyróżnić cztery zasadnicze, choć często zachodzące na siebie i połączone przestrzennie i funkcjonalnie, procesy zachodzące w centrach małych miast woj. pomorskiego: sakralizację, historyzację, estetyzację i animację.

Sakralizacja należy do najbardziej wyrazistych i dynamicznych procesów społeczno-przestrzennych, występujących praktycznie w każdym z małych miast województwa. Wiele z jej przejawów ma charakter historyczny i związana jest z aktywnością poprzednich pokoleń. Sakralizacja na poziomie urbanistycznym przestrzeni zazwyczaj objawia się figurą Chrystusa, Maryi, Jana Pawła II lub krzyżem, ale także centralnie położonymi terenami i budynkami kościelnymi. Praktycznie każde małe

miasto Pomorza ma centralnie zlokalizowany co najmniej głąz ku czci Jana Pawła II (Nowy Staw) lub Chrystusa Króla (Bytów, Brusy). Dodatkowo, czasowa sporadyczność wykorzystania funkcji sakralnej ograniczona jest zazwyczaj do rytuałów i świąt, odbywających się kilka razy w roku, w tym w dniu Bożego Ciała, ale także Niedzieli Palmowej, nabożeństw majowych i innych ważnych świąt kościelnych. Proces sakralizacji przestrzeni publicznej ma przy tym tendencję do zawłaszczania i ograniczania innych funkcji, wnikającej zazwyczaj z roszczeniowej postawy przedstawicieli kościoła, czego przykładem może być zakaz funkcjonowania punktów sprzedaży alkoholu w pobliżu kościołów, czy głosy sugerujące wyłączenie nowej fontanny na rynku w Bytowie w czasie mszy.

Historyzacja jest często ściśle połączona z sakralizacją – wiele sakralnych form przestrzeni przybiera historyzujące czy archaizujące kształty. Wynika ona z ogólnie konserwatywnych postaw mieszkańców i decydentów, zaś odwoływanie się do pewnej, ‘lepszey’ przeszłości w niepewnych czasach postmodernizmu, wydaje się być powszechną praktyką nie tylko w małych miastach. Proces ten przejawia się w stylizowanym, pseudohistorycznym stylu zabudowy (np. na rynku w Człuchowie czy Nowym Stawie) oraz meblach miejskich. Jak pisze Baker (2003), w takich procesach przeszłość wpływa lub nawet dominuje nad teraźniejszością, zwłaszcza w społecznościach nakierunkowanych na tradycję (Riesman *et al.* 2001). Zapamiętywanie i reprezentacja przeszłości wykazują wyraźną tendencję do minimalizacji złożoności zachodzących współczesnych procesów, opierając się przede wszystkim na doświadczeniu przeszłości jako spójnego i jednolitego stanu (Baker 2003). Dodatkowym przejawem historyzacji, popularnej w społeczeństwach zorientowanych ku przeszłości jest stawianie pomników ku czci dawnych wydarzeń i/lub bohaterów lub ogólniej – pielęgnowanie przeszłości, czego wydają się doświadczać wszystkie małe miasta Pomorza. Historyzacja ma cechy hibernizujące przestrzeń, powodujące zatrzymanie lub zamrożenie określonego, historycznego stylu, i ciągle odwołania do, nie zawsze chlubnej, przeszłości. Takie zahibernowane, ‘historyczne’ przestrzenie bywają atrakcyjne dla turystów (jak np. w Gniewie czy na Helu), ale rzadko ułatwiają sprawne funkcjonowanie nowoczesnych społeczności lokalnych.

Estetyzacja może być rozumiana jako niewątpliwa przeciwwaga do wyżej omówionego procesu historyzacji i jest utożsamiana z pewną formą nowoczesności i przejawem modernizacji. Proces ten staje się szczególnie popularny w ostatnich kilku latach i jest reprezentowany przez ‘nowoczesne’ i/lub ‘urocze’ elementy małej architektury, ale niemal nigdy nowoczesne budynki. Specyficzną formą tej ‘estetycznej rewolucji w małych miastach’ jest popularność, choć nieco już gasnąca kostki Brauna, nazywanej Polbrukiem, pokrywającej niemal wszystkie zrewitalizowane na przełomie XX i XXI w. centralne place i skwery Pomorza. Najbardziej popularnym w ostatnich 5 latach procesem i szczytem marzeń wielu lokalnych decydentów i mieszkańców jest nowoczesna fontanna, najchętniej wypływająca z poziomu ulicy i skoordynowana z muzyką oraz oświetleniem. Ta ‘fontannizacja postmodernistyczna’

w małych miastach woj. pomorskiego rozpoczęła się 1 lipca 2006 r. kiedy to burmistrz Czerska, w 80. rocznicę nadania Czerskowi praw miejskich, uroczyście uruchomił fontannę. Wkrótce, chcąc powtórzyć sukces Czerska otwarto podobne, choć inne, fontanny w pobliskich Kościerzynie i Bytowie.

Animacja polega na ożywianiu centralnych przestrzeni miast przez wprowadzenie funkcji i formy sprzyjającej aktywności miejsc, w tym także codziennej. Ożywienie funkcjonalne centralnych placów i ulic jest możliwe przez wprowadzenie funkcji rekreacyjnych i rozrywkowych, ale także festynów czy jarmarków. Proces animacji i ożywienia przestrzeni publicznych zwykle rozpoczynał się od karczowania i cywilizowania zieleni miejskiej, aby zastąpić skwerek minitargowiskiem (w Nowym Stawie), kawiarniami (Bytów) czy ogródkami piwnymi (Puck).

Naśladowanie wielkich salonów wielkich miast może być przejawem lokalnych ambicji i kompleksów. Wiele z tych 'salonów małomiejskich' wydaje się przypominać salon u państwa Dulskich z powieści Gabrieli Zapolskiej – kosztownie urządzone, reprezentujący 'pańskie' ambicje, lecz często mało używane. Wiele z tych przestrzeni nie tworzy żyjących, codziennych gwarnych miejsc, lecz raczej odświętne, opustoszałe place. Aktywność zastępuje statyka, zaś zamiast poszukiwań aktywizacji miejsc, preferowana jest ich hibernacja, jakby 'oszczędzanie' kosztownej i nowej inwestycji. Lokalne władze często wydawały się wahać między 'salonizacją' i hibernacją centrów a ich codziennym wykorzystaniem.

Wnioski końcowe

Przestrzeń może być rozumiana jako swoista reprezentacja społeczności lokalnej, zaś forma i wykorzystanie przestrzeni reprezentują relacje władzy i wydarzenia historyczne, możliwości, wartości, potrzeby, ambicje, marzenia i obawy, wyrażane przez lokalny system semiotyczny. Przestrzeń miejska powstaje jako efekt obiektywizacji systemów wartości i form współpracy między członkami społeczeństwa, zaś nieustanne interakcje między kreatorami i odbiorcami znaczeń tworzą realne wymiary przestrzeni publicznej. Dobrze urządzona przestrzeń publiczna i obecność lokalnej infrastruktury mają zasadniczy wpływ nie tylko na wartość nieruchomości mieszkaniowych, ale także na szeroko rozumianą jakość życia. Aby przestrzeń miejska była dobrą przestrzenią publiczną należałoby wprowadzić relatywnie wiele funkcji oraz kłaść nacisk na wielokierunkowość działań i aktywności – przestrzeń zahibernowana nie będzie nigdy prawdziwie publiczna. Przestrzenie codziennej użyteczności mają szansę stać się w miarę trwałymi przestrzeniami publicznymi, pełniącymi swe publiczne funkcje. Miejsce oferujące atrakcyjne przestrzenie dla zróżnicowanych grup użytkowników, w tym w różnych grupach wiekowych, płci i klas społecznych może przyczyniać się do przestrzennej integracji i tworzyć podstawy do utożsamiania się z miejscem, przestrzenią i miastem. Atrakcyjna przestrzeń publiczna, zarówno w swym architektonicznym,

jak i społecznym wymiarze, może stać się czasami jedynym miejscem spajającym mieszkańców miasteczka w lokalną społeczność obywateli.

Współczesnym i narastającym problemem wielu miast, w szczególności małych, jest zaniedbanie tego, co wspólne w stosunku do tego, co prywatne. To właśnie między prywatnym a publicznym rozgrywa się zasadnicza część współczesnego dyskursu przestrzeni publicznej. Szukanie kompromisu, zarówno w relacjach prywatne – publiczne, ale także w konfliktach funkcjonalnych czy społecznych – co jest kwintesencją życia miejskiego – w najbardziej chyba wyraźny sposób świadczy o tworzeniu ‘miejskiego stylu życia’, bazującego na nieustannych umowach społecznych i nigdzie chyba nie uwidaczniających się wyraźniej niż w przestrzeniach publicznych. Przestrzeń publiczna miast jest *de facto* przestrzenią transmisji (*Karta...* 2002) wartości, stylów życia i funkcji, transmisji między miastem a jego otoczeniem, między władzą a obywatelami i między różnymi grupami użytkowników.

Literatura

- Baker A. R. H., 2003, *Geography and History: Bridging the Divide*. Press Syndicate of the University of Cambridge, Cambridge.
- Begg D., Dornbusch R., Fischer S., 1998, *Mikroekonomia*. PWE, Warszawa.
- Beksiak J., 2001, *Ekonomia*. PWN, Warszawa.
- Bielecki Cz., 1996, *Gra w miasto*. Fundacja Dom Dostępny, Warszawa.
- Buczek G. A., 2011, *Przestrzeń publiczna a jakość życia i zamieszkiwania*, <http://www.urbanistyka.info/content/przestrze%C5%84-publiczna-jako%C5%9B%C4%87-%C5%BCycia-i-zamieszkiwania>.
- Czepczyński M., 2004, *Living the Cultural Landscape: the Heritage and Identity of the Inhabitants of Gdańsk*, [w:] *Featuring the Quality of Urban Life in Contemporary Cities of Eastern and Western Europe*, I. Sagan, M. Czepczyński (red.). Bogucki Wyd. Naukowe, Gdańsk–Poznań.
- Czepczyński M., 2008, *Cultural Landscape of Post-Socialist Cities. Representation of Powers and Leeds*. Ashgate, Adlershot.
- Czepczyński M., 2010, *Nowe krajobrazy Gdańska jako reprezentacja przemian społecznych i gospodarczych miasta na przełomie XX i XXI wieku. Gdańsk 1990-2010. Oblicza architektoniczne miasta*, Urząd Miejski w Gdańsku, Gdańsk, s. 10-19.
- Folch-Serra M., 1990, *Place, Voice, Space: Mikhail Bakhtin's dialogical landscape*. Environment and Planning D: Society and Space, s. 255-274.
- Hall S., 2002, *Representation. Cultural Representation and Signifying Practices*, [w:] *The Work of Representation*, S. Hall (red.). Sage, London–Thousand Oaks–New Delhi.
- Hristova S., Rybchynsky O., Young C., Pachenkov O. (red.), 2008, *Public Places in European Cities*. SurmaSviatoslav, Drogovich.
- Karta Przestrzeni Publicznej*, 2002, www.tup.org.pl/download/2009_0906_KartaPrzestrzeniPublicznej.pdf.
- Lefebvre H., 1991, *The Production of Space*. Blackwells, Oxford.

- Lipiec P., 2009, *Przestrzeń publiczna, prywatna czy społeczna?* <http://lipiec.waw.pl/380/przestrzen-publiczna-prywatna-czy-spoeczna/>.
- Majcherek J., 2011, *Z laptopem w obdrapanych wagonach*. „Gazeta Wyborcza”, 195.7317, 2011-08-23 s. 15.
- Mercer's 2011 Quality of Living Survey*, 2012, <http://www.imercer.com/products/2011/quality-of-living.aspx>.
- Norberg-Schulz Ch., 1971, *Existence, Space and Architecture*. Studio Vista, London.
- Przestrzeń publiczna, czyli dla ludzi stworzona*, 2009, <http://tozsamoscmiasta.blogspot.com/2009/07/przestrzen-publiczna-czyli-dla-ludzi.html>.
- Richardson M., 2003, *Being-in-the-Market Versus Being-in-the-Plaza: Material Culture and the Construction of Social Reality in Spanish America*, [w:] *The Anthropology of Space and Place. Locating Culture*, S. M. Low, D. Lawrence-Zúñiga (red.). Blackwells, Malden.
- Riesman D., Glazer N., Denney R., 2001, *The Lonely Crowd, Revised Edition: A Study of the Changing American Character*. Yale Nota Books, New Haven.
- Robertson I., Richards P. (red.), 2003, *Studying Cultural Landscapes*. Arnold, London.
- Samuelson P. A., 1954, *The Pure Theory of Public Expenditure*. *Review of Economics and Statistics*, 36 (4), s. 387-389.
- Słownik Języka Polskiego*, 1979, PWN, Warszawa.
- Stiglitz J. E., 2004, *Ekonomia sektora publicznego*. PWN, Warszawa.
- Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, (Dz.U. z 10 maja 2003 r.).
- Wallis A., 1977, *Miasto i przestrzeń*. PWN, Warszawa.
- Wesołowska A., 2004, *Teoria dóbr publicznych Paula Anthony'ego Samuelsona*. *Dialogi Polityczne*, nr 2, s. 55-60.
- Zukin S., 1993, *Landscapes of Power. From Detroit to Disney World*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London.